

A szlovák nyelvtörvény provokáció a kelet-közép-európai nemzetek megbékélése ellen. Európaiságunk erősödése ellen. Politikusok provokációja az értelem ellen – írtam a minap szlovák, román, osztrák barátainak. Akikkel 2007–2008 fordulóján párbeszédet kezdtünk a román–szlovák–magyar–osztrák történelmi konfliktusok tisztázásáért. Merthogy az új közös hazában, Európában több a közös jelen érdekünk, mint az elmúlt 150 évben volt az érdekülönbségünk. Kezdtük 2007 őszén a szlovákiai magyar és német kitelepítések közös, nyílt tárgyalásával, folytattuk 2008 áprilisában Bukarestben a román–magyar történelmi konfliktusok tisztázásával (az ottani rádió és televízió nyilvánossága előtt), majd 2008 nyarán Budapesten a Monarchia felbomlásának tárgyalásával szomszédaink és a világ vezető szakértőinek együttesével, és 2008 decemberében Budapesten a történelmi Magyarország felbomlásának vitatásával. A nemzeti érzelmeinket mindig is mozgásba hozó turócszentmártoni és gyulafehérvári (1918) gyűlések tárgyalásával. Abol kimondták a szlovák, illetve a román nemzet kiszakadását a magyar államból. (És amelyet megelőzően a magyarok felbontották a négyszáz éves együttélést az osztrák államtessel.) Románok, szlovákok, osztrákok ismertették a konfliktusokról történetírásaik eredményeit. És mi is mondtuk a magunkét. A vélemények nem „nemzeti falanxok” szerint csoportosultak, mint az elmúlt másfél száz évben rendszeresen. (Dan Berindei, a román akadémia alelnöke, Dušan Kováč, a szlovák akadémia alelnöke, Arnold Suppan, az osztrák akadémia frissen megválasztott főtájkára voltak a tervekben partnereim. Régi barátaink, szereplő társak a történettudomány világszínpadán és európai akciókban az elmúlt 3 évtizedben.) Tettünk valamit – mondtuk egymásnak – Bukarestben, Budapesten, Bratislavában. (Amit egymásra mosolyogva hol Pozsonynak, hol Pressburgnak, hol Bratislavának nevezzük.)

Történetírásaink a felbomlásról, 1918–2008

A szlovák, román, magyar, osztrák párbeszéd folytatódik

1. A hatalomváltás, kisállamiság hátrányairól, előnyeiről. A kisállamiság – amely létrejött a Monarchia területén 1918–1920-ban – hátrányairól sokat beszélünk. De arról szinte semmit, hogy milyen előnyöket hozott a térségben élő népeknek. (Lehet, hogy azért, mert nekünk, magyaroknak csak hátrányt hozott: mind gazdasági, mind kulturális, mind igazgatási-politikai kultúránk szempontjából.) Beszélünk a térség minden államában bekövetkezett gazdasági és az ezekkel együtt járó szociális megrázkódtatásokról, hátrányokról. (Joggal. Hiszen a térség széttagolódása kis nemzetállami piacokra éppen akkor következett be, amikor az ipari-technikai forradalom újabb hulláma, például a sorozatgyártás valóban a nagy kiterjedésű piacokat igényelte volna, amelyeken szabadon áramlik a munkaerő és az áru.) Beszélünk a világpolitikai hátrányokról: arról, hogy a térség új kis államai mennyire ki voltak szolgáltatva a nagyhatalmi játékoknak. És beszélünk a kisebbségi problémákról mint társadalmi jelenségről. (Amelyeket lehetőleg úgy tüntetünk fel, mintha kollektívumok problémájaként most keletkeztek volna, 1920-ban. Ami nem igaz.)

De nem beszélünk az új rendszer előnyeiről, a kedvezményezettekről. Arról például: mekkora előny volt, hogy a térség több kis nemzetének – a szlovák, a román és a délszláv polgárok – gyermekei ezután anyanyelvükön teljes körű képzésben részesülhettek. Arról sem beszélünk, hogy a népnyelvi felsőfokú képzésnek az addigi hiánya szociális hátrányba hozta 1920 előtt a nem magyar és nem német lakosságot. (Bár nálunk még a svábokat is.) Tény: az 1919–1920. évi új nemzetállami rendszer jelentős szociális és kulturális emelkedést hozott a történelmi Magyarország lakossága 50%-ának. ...És nem beszélünk arról sem, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát, illetve a történelmi Magyarországot szét-törő mozgalmak egy, a korábnál demokratikusabb rendet hirdettek meg. Nemcsak a magyar októberi forradalom, de a szlovákság, románság kiszakadását kimondó turócszentmártoni, gyulafehérvári nyilatkozatok is. Amelyeket mind a magyar, mind a szlovák és a román történetírásban csak etnikai-nemzeti nyilatkozatként szeretünk idézni. (Természetesen ellenkező előjellel.) Pedig ezek pontjai a társadalmi-szociális berendezkedésről nagyon is rokoníthatóak a Budapesten megfogalmazott politikai programokkal.

2. A kisebbségi kérdésről. A magyar történetírás 1920 után természetesen a trianoni sokk hatása alatt állott. Ahogy az ország egésze is. Nem utolsósorban a középosztályok, a szellemi élet. Talán ezért is nem vettük számba feszítőerőként annak idején a történelmi Magyarország 19. századi történelmében a kollektív nemzeti kisebbségi jogok hiányát. Ahogy hangsúlyoztuk és hangsúlyozzuk: sehol Európában kollektív nemzeti kisebbségi jogvédelem nem létezett. Ami igaz. De feledve: azért még fel nem ismert feszítőerőként, követelésként a társadalomban élt. A századforduló óta. (Hangsúlyozva – jogosan – a Monarchia idején nálunk a kisebbségi jogok egyéni szinten európai módon voltak biztosítva. Ausztriában pedig közösségi formában is.) Úgy tűnhetett, mintha a kisebbségi kollektív jogok követelése, mint politikai probléma, csak 1920-ban keletkezett volna. Azután jött egy korszak – 1949–1980 között –, amikor a Monarchiát a „népek börtönének” mutatták be. Így a szovjet szellemű magyar történetírás is. A hazai szakirodalomban rég hangsúlyozzuk: a Monarchián belüli kisnemzetek fejlődése még a 19. században elérkezett ahhoz az állapothoz, amikor a nemzeti kívánságok már közösségek igényeként, kollektív

Politikusok provokációja a szlovákiai nyelvtörvény a térség nemzeti modernizációja ellen, ahogy annak neveztem 2008 decemberében a szlovák nemzeti radikalizmust, de ugyanígy a királyhelmeci – szlovákiai – magyar kalandorságot. Provokáció akkor is, ha a jelenség okait történészként keresve, magyarázatokat találunk arra. Részben a világban előrefutó globalizációs technikák deficitjében: a lokális-helyi érdekek lebecsülésében, vagy a magukat olyannyira felvilágosultnak tartó politikusok egy csoportjának otromba érzéketlenségében a térség etnikai-nemzeti problémái iránt. A magyarázat kutatása szakmagyakorlásunk célja. De korántsem jelenti azt, hogy aminek magyarázatát találjuk, azt a jelenben elfogadni ajánlanánk. A magyarázó és az értékelő mozzanat a történetírói gondolkodásban szétválik – tanítjuk diákjainknak.

Mit tehetünk mi, tanárok, kutató-értelmiségiek? Elgondolkodunk. Nem teszünk úgy, mintha nem történt volna semmi! Mérlegeljük, kell-e irányt váltanunk. Most úgy látjuk, nem. A történelemben mindig különböző erők különböző programokat fogalmazznak meg. Ostobaság volna kizárólagosságra törekedni bármelyiknek is. (Noha ez a vágy oly gyakran élt és él politikusokban, értelmiségiekben.) Folytatjuk a párbeszédet: most tartottuk (2009. májusban) a Románia és Magyarország a II. világháborúban című tisztázó konferenciát román kollégáinkkal. (A História következő számaiban olvashatnak erről. Abogya a História – mint a Párbeszéd egyik indítója – kezdettől közli a viták szövegeit.) Szeptemberben következik az 1919. év, októberben az 1989. év története a térségben, majd jövőre az 1920. évi békerendszer és a 2004–2007. évi európai uniós integráció tárgyalása. Szlovákok, románok, osztrákok, magyarok – addigra már délszláv, lengyel kollégákkal.

Az alábbiakban közöljük a budapesti, 2008. december 4-i konferencia előadásainak, illetve a tanácskozás összefoglalójának szövegeit.

GLATZ FERENC

jogok politikai követeléseként jelentek meg. Igenis vizsgálni kell a nem magyar népek fejlődésében a nemzetté válás tényezőit, így nem utolsósorban az akkori a határokon kívüli szlovák, délszláv és román értelmiségiek szervezkedését és azok nemzeti programjait. A Monarchia – és így Magyarország – nem magyar népeinek történelmét, nem egyszerűen a „többségi államnemzet” és a kisebbségi, úgynevezett „nemzetiség” történelmeként kell látni, hanem mint egymással versengő nemzetek fejlődését. Amelyek között volt fáziseltolódás – a magyar korábban jutott el a kollektív nemzeti intézmények kifejlesztésének programjához. De amelyek ugyanazokat a követeléseket fogalmazták meg, ugyanazokat a jogokat kívánták maguknak. Csak fél századdal később. A Monarchia liberális rendjét minősíti, hogy a kismemzeti mozgalmak a birodalom államkeretében aránylag szabadon kifejlődhettek. Legalábbis más európai államokhoz – így Franciaországhoz, Spanyolországhoz, Németországhoz, különösen Oroszországhoz – viszonyítva szabadon. A Monarchia két államában nem ment végbe a nemzeti-etnikai kisebbségek olyan elnemzetlenítése, mint ami a nyugat-európai államokban végbement.

1919–1920-ban a nemzeti mozgalmak egyenrangúságának szempontjából vizsgálva a Habsburg-birodalom – és a történeti Magyarország – felbomlásának menetét, több vonatkozásban előrelépés következett be a kisebbségi kérdés kezelésében. A térségben és Európában is. A kollektív etnikai jogok nemzetközi biztosítása ekkor történt meg először. Még ha az erről szóló jogszabályokat nem is tartották be sem Magyarország szomszédságában, sem Lengyelországban, s általában más utódállamokban sem. Kollektív, állami eszközökkel végrehajtott nemzeti elnyomás természetesen létezett a térségben és joggal beszélünk arról ma is. Ezért az 1919–1920. évi nemzetközi szerződések kisebbségjogi előírásai még ma is részben csak papirosmegállapodások. Végrehajtás nélkül. Nem véletlen, hogy a magyar történetírás már az 1980-as évek végén aktuális szándékkal idézte e megállapodásokat. (Vagyis: az 1919. évi előírások a kisebbségeknek nagyobb védelmet helyeztek kilátásba, mint az 1980-as évek gyakorlata azt engedte.)

Nemigen beszélnek történetírásaink a kisebbségi kérdéstről más tekintetben sem társadalomtörténeti megközelítésben. Nemcsak a kollektív jogok hiányának szociális kihatásairól, hanem egyben az új és a régi többségi nemzetek középosztályainak problémáiként. Vizsgálatra vár a kézenfekvő hipotézis: míg 1918 előtt a két uralkodó államnyelv következtében kedvezményezett volt a német és a magyar középosztály, addig 1918 után ezek az átkerült területeken szociális vesztesékként élték meg az államrendszerváltást. Szociális nyertesként élték meg persze a szlovák, a román és a délszláv középosztályok. E nemzetek önálló középosztálya az 1900-as évek elején kezdett erősödni, elsősorban annak köszönhetően, hogy az állam peremterületei is modernizálódtak, gazdagodtak: nem utolsósorban azért, hogy az állam részt vett e területek iparosításában, vasúti-közlekedési infrastruktúra-építésében, kulturális fejlesztésében. Azaz a jobbára nemzetiségek lakta területeken is. A fokozatosan meggazdagodó nemzetiségi középosztályok azután helyet követeltek maguknak az államigazgatásban, felső-műveltségben stb. A térségben a nemzetek közötti konfliktusok mögött minduntalan meghúzódik e középosztályok harca, versengése. Verseny az adminisztratív-kulturális állásokért. Főleg 1900-tól. Máig. Történetírásainknak nagyobb figyelmet kellene fordítani a nemzeti elmentétek szociális alapjaira. A német és a magyar középosztályok 1918 után visszaszorultak, hivatalnoki állás alig jutott nekik, kevesebb lett a diák a magyar iskolákban, idővel kevesebb lett a magyar nyelvű hívó a templomokban.

3. Magyarország felbomlásáról. A régi Magyarország felbomlásának menetét csak az I. világháború hozta világpolitikai helyzet és közvetlenül az egész birodalom összeomlásának történéseibe ágyazva érthetjük meg. Ezek meghatározó hatással voltak nemcsak a jövőendő államhatárok, a jövőendő államrend, de a belpolitikai helyzetre – beleértve a nemzetiségi és szociális, államszerkezeti és katonapolitikai kérdéseket – is. Az állami-nemzeti függőségben élő magyar történetírás a győztesek politikáját érthetően abból a szempontból vizsgálja, miként viseltettek azok a magyar nemzeti igényekkel szemben. Talán

folytatás az 58. oldalon =>

⇒ folytatás a 28. oldalról

több figyelmet érdemelne a *győztesek politikusgarnitúrájának világfelfogása, gondolkodásuk* azon sajátossága, hogy ők egy technicista új világrendalkotásban éltek, hatékonyan működő igazgatást és békét kívántak teremteni a volt Monarchia területein. A nemzeti sérelmekkel szemben általában érzéketlenek voltak. Hozzátehetjük: otthon – Franciaországban, Angliában – is. És természetesen – amit a magyar történetírás régen bizonyított: Németország szomszédságában egy elsorvasztott Ausztriát és Magyarországot szerettek volna létrehívni. Amely tényezőt viszont a szomszédos országok történetírása csak most kezd komolyan felvetni. Ők a határhúzásokat, békeszerződéseket kizárólag amolyan „nemzeti igazságok” törvényszerű beteljesüléseként szerették bemutatni évtizedeken át.

4. A fegyverszünetről. A magyarországi összeomlást alapvetően határozták meg a Monarchiával és a társvesztes Németországgal kötött fegyverszüneti megállapodások, az *antant katonai céljai a vesztes államokkal szemben*. A magyar kormányzat (Károlyi Mihály) fegyverszüneti különtárgyalásainak (Belgrád) eredménye kedvezőtlenebb helyzetet vetített előre az új magyar állam határainak kijelölése szempontjából, mint a közös hadvezetés által kötött – korábbi – általános fegyverszünet (Padova).

5. Az örökös tartományokról. A *belső bomlás* az úgynevezett örökös tartományokban kezdődött: mind az államrendváltás, mind az állam igazgatási átszervezése. Azt az elvet, hogy a korábbi *területigazgatási rendet az itt élő nemzetiségek szálláshelye szerint kell átszervezni*, az örökös tartományokra mondotta ki az októberi császári manifesztum. Az örökös tartományok nemzeti kezdtek a régi államtestből kiszakítani szálláshelyeiket. A *magyarországi nemzetiségek követték* a világhatalmak által már a háború utolsó szakaszában támogatott önállósulási törekvéseket.

6. Az atrocitásokról és a pogromokról. 1918-ban fennállott annak a veszélye, hogy a térségben egy nemzetállami háború, a nemzetek háborúja tör ki a világháború után. Ez szerencsére nem következett be. A nemzeti atrocitások, amelyek 1918–1920 között estek, folytatásai voltak a világháborúban elvadult magatartásnak. Amely az erőszakot, a gyilkosságot az érdekérvényesítés és az indulatkifejezés természetes eszközeknek tekintette. Ezt ebben az összefüggésben is kell nézni.

7. A forradalmak történelme. A forradalmak történelmének kutatása az utódállamok közül inkább a volt szocialista országokban lett divatos. A rendszerváltások azonban felszámolták a párttörténeti intézeteket. Ennek a következménye egyrészt: felszámolták azt az elfogultságot is, amellyel a munkásmozgalom és általában a korszak történelmét egyoldalúan, leginkább kommunista szempontból értékelték. Másrészt: eltüntették a szociális szempontot mint „nagy tematikát”. Ez utóbbi komoly hátránya a rendszerváltások történetírásának.

8. Hadsereg és határvonalak. A határok kijelölése 1915 után a győztesek íróasztalán fokozatosan történt. Az azonban, hogy 1919-ben a cseheknek és a románoknak (illetve a szerbeknek) *volt hadseregük*, döntő szerepet játszott. Meg lehetett magyarázni a magyar hadsereg feloszlásának és szétzúllásának okait. (Ebben nemcsak az új szociáldemokrata hadügyminiszter, hanem a háborús magyar kormányok is hibásak voltak, amelyek nem készültek arra, hogy a háború után egy helyi nemzeti háború következik, amelyben a hatá-

rokat meg is kell védeni.) Szinte biztosra vehető, hogy nem tudták volna sem a románok, sem a szlovákok a tiszta magyar nyelvű vidékek elcsatolását elérni, amennyiben van ütőképesség magyar hadsereg. Igaz, mindenki tisztában volt azzal: nem az etnikai elv érdekelte a győzteseket, hanem az életképes állam megteremtése. Ehhez pedig hozzátartoztak Csehszlovákiánál a „dél-szlovákiai” utak, vasutak, ugyanígy Románia esetében az Erdélyen túli, illetve inneni partiumi vasúthálózat. – Az etnikai elv jobbra csak a másodlagos viták teremtménye. 1916–1920 között az etnikai elv csak általános irányelvként élt, konkrétan azonban az életképes állami-igazgatási egységek elve mozgatta a határokat húzó politikusokat, az ő szakértőiket is. A gazdasági-technikai infrastruktúra, stratégia fontosabb volt, mint a nyelvi határ. Az etnikai elv mint egyetlen döntő momentum majd a revíziós propagandában és a revíziós kísérletekben (1920–1942) érvényesült.

9. A kollektív kisebbségi jogokról. A béketárgyalásokon részt vevő politikusoknak egyáltalán nem volt tapasztalata a kisebbségi kérdés kezeléséről. Nem létezett 1918 előtt kollektív nemzeti kisebbségi jog a világon, sem Európában, sem az Egyesült Államokban. Ismétljük: az 1919–1920. évi kisebbségvédelmi szabályozás nemzetközileg is lényeges előrelépés. Más kérdés az, hogy nem volt olyan nemzetközi szervezet – hiszen még csak ekkor születik a Népszövetség –, amely valós szankciókkal tudott volna érvényt szerezni a kisebbségi jogoknak. De ha a mai (2008. évi) helyzetet tekintjük, akkor azt kell mondani: sokkal erősebb nemzetközi jogi rendszer sem képes ezeket a kisebbségi problémákat kezelni. Az Európai Unió belül sem. Ezt 1992-ben ott kellett kezdeni, ahol 1919 táján abbamaradt. Az akkori kisebbségi nemzetközi szerződéseket bele kell illeszteni a világ politikai és jogi intézményei fejlődésének sorába, és akkor ezek úttörőknek fognak bizonyulni. Még akkor is, ha az 1918-ban csapást elszenvedett kis nemzetek – mint például a német-osztrákok, a magyarok vagy a lengyelországi litvánok stb. – csak sérelmekkel tudnak beszélni erről a korszakról. De a kisebbségi jogrendszer nélkül helyzetük sokkal rosszabb lett volna.

10. Az osztrák–magyar közös vagyon felosztásáról. Erről, sajnos, sem az osztrák, sem a magyar történetírás nagyobb műveket nem tudott az asztalra letenni. A szerzteágazó témakörök kutatása (államadósság, állami tulajdon átvétele, pénzváltás, nyugdíj stb.) különös feladat az utódállamok területén. A kutatások elmaradásának az is oka, hogy nincs megfelelő nyelvi felkészültségű kutató: németül, magyarul és legalább egy szláv nyelvet kifogástalanul kell bírnia annak, aki ezzel az 1918–1920 közötti periódussal egyáltalán foglalkozik.

11. Az 1918–1920 közötti korszak nemzetközi összehasonlításban. A korszak vizsgálata visszaesett. Korábban részben az államok felbomlása, a béketárgyalások és a forradalmak története képezte az elemzés tárgyát. Az 1980-as évekig tartó munka folytatása lett volna a felbomlási időszak gazdaságpolitikájának minuciózus és kulturális javai történetének átfogó kutatása. Erre azonban már nincsen jelentkező. Tudatos utánpótlás-nevelésre, témakiosztásra és nemzetközi együttműködésre van szükség. Ennek is nyitánya lehet a Párbeszéd. A térség történetírásai „útközben” vannak. De megindultak.

GLATZ FERENC